

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Արտակ Մովսիսյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԱՎԱՐԵՎԱՏՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆ ԸՍՏ ՀԵՐՈԴՈՏՈՍԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ¹

Քանայի բարեր. Հերոդոտոս, Հայաստանի պատմություն, Ք.ա. 5-րդ դար, Բաբելոն, Եփրատ, Աքեմենյան տերություն:

Ք.ա. V դ. հույն ականավոր պատմագիր, համաշխարհային պատմագրության մեջ «Պատմահայր» պատվատիտղոսին արժանացած Հերոդոտոսի տեղեկությունները եղել և մնում են կարևորագույն սկզբնաղբյուր իր ժամանակաշրջանի աշխարհի մասին: Հայտնի է, որ Պատմահայրը շատ է ճանապարհորդել, Ք.ա. V դ. կեսերին (Ք.ա. 455-445 թթ.) նա եղել է բազմաթիվ երկրներում՝ Հունաստանում, Էգեյան ծովի կղզիներում, Փոքր Ասիայի պետություններում, Պարսկաստանում, Բաբելոնում, Պաղեստինում, Փյունիկիայում, Եգիպտոսում, Լիբիայում և այլ վայրերում: Այդ երկրներում Հերոդոտոսի հավաքած հսկայական քանակությամբ պատմական, ազգագրական, աշխարհագրական և այլ նյութերը տեղ են գտել նրա կոթողային «Պատմություն» աշխատության էջերում²:

Հերոդոտոսի երկում խիստ կարևոր տեղեկություններ են պահպանվել նաև Հայաստանի և հայերի մասին: Մասնավորապես, տեղեկանում ենք, որ Ք.ա. V դ. կեսերին Հայաստանը գտնվում էր Աքեմենյան XIII սատրապության կազմում, ունենք վկայություններ Հայաստանից գանձվող հարկերի, երկրի տնտեսության ու առևտրի, սահմանների ու ճանապարհների, նաև զինված ուժերի մասին: Այդ տեղեկություններից մեկին և դրա վերլուծությամբ ստացվող արդյունքներին էլ կանդրադառնանք սույն հոդվածում:

Ուսումնասիրողները հատկապես ուշադրության կենտրոնում են պահել Հայաստանի դիրքին ու սահմաններին, Աքեմենյան տերության Արքայական ճանապարհի հայաստանյան հատվածին վերաբերող Հերոդոտոսի տեղեկությունները՝ դրանք օգտագործելով պատմաաշխարհագրական վերլուծություններում: Հատուկ ուշադրության է արժանացել նաև Հերոդոտոսի տեղեկությունը Հայաստանից Բաբելոն Եփրատ գետով կատարվող նավարկության մասին, որն էլ մեկնաբանվել է առևտրատնտեսական հարաբերությունների համատեքստում: Նշված տեղեկությունները կարելի էր լավագույնս զուգադրել և ստանալ ավելի ճշգրիտ արդյունքներ Հայաստանի հարավարևմտյան սահմանների մասին, ինչը, զարմանալիորեն, չի կատարվել նախորդ ուսումնասիրողների կողմից:

Նախ անդրադառնանք Հայաստանին և հայերին վերաբերող Հերոդոտոսի տեղեկություններին, որոնք հանդիպում են նրա երկի յոթ դրվագներում:

Հոդվածը ներկայացվել է 01.06.2019 թ., գրախոսվել է 10.06.2019 թ., ընդունվել է տպագրության 12.06.2019 թ.:

¹ Աշխատանքը պատրաստվել է ՀՀ ԿԳՆ ԳԿ 18Տ-6A357 ծածկագրով «Հայաստանն ըստ անտիկ հեղինակների պատմաաշխարհագրական տեղեկությունների» գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Հերոդոտոսի կյանքի և գործունեության մասին կա մեծածավալ գրականություն: Տե՛ս, օրինակ, Лурье С. Я., Геродот, М.-Л., 1947; Доватур А. И., Повествовательный и научный стиль Геродота, Л., 1957; Дитмар А. Б., От Скифии до Элефантины. Жизнь и путешествия Геродота, М., 1961; Hart J., Herodotus and Greek History, London, 1982; Herodotus and his World (ed. by P. Derow and R. Parker), Oxford, 2003; Evans J.A.S., Herodotus, Boston, 1982; Суриков И. Е., Геродот, М., 2009 և այլն: Հայերեն ամփոփ կերպով՝ Սարգսյան Գ. Խ., Պատմահայր Հերոդոտոսը, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն ինը գրքից (թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի), Ե., 1986 (այսուհետ՝ Հերոդոտոս, 1986) գրքում, էջ 553-578:

Առաջինը վերաբերում է Հալիս գետի ակունքներին, որոնք գտնվում են Հայաստանում. «Մեդական և Լյուդիական թագավորությունների մեջ սահմանն էր Հալիս գետը, որը հոսում էր Արմենների լեռներից Կիլիկիայի միջոցով»¹:

Հերոդոտոսի՝ մեզ հետաքրքրող երկրորդ և երրորդ տեղեկությունները կապվում են Եփրատ գետի հետ: Երկրորդը նպատակ ուներ հույն ընթերցողին ծանոթացնելու հեռավոր նշանավոր գետի ընթացքին, որը սկիզբ առնելով Հայաստանից՝ հոսում էր Բաբելոնով²:

Հայաստանին և հայերին վերաբերող Հերոդոտոսի երրորդ և ամենաընդարձակ տեղեկությունը ևս գտնում ենք «Պատմության» առաջին գրքում. «Այժմ ես կպատմեմ այն մասին, ինչն ինձ այս քաղաքից (Բաբելոնից) հետո թվում է ամենազարմանալին: Նավերը, որոնցով նավում են գետն ի վար՝ դեպի Բաբելոն, կլոր են և ամբողջովին կաշեպատ: Արմենիայում, որը գտնվում է Ասորեստանից վերև, նրանք կտրում են ուռիներ, (որոնցով) պատրաստում են նավի կողերը և դրանք պատում կավե ծածկով, նավի հատակի նման: Նրանք ոչ նավի ետնամասում են լայնացնում, ոչ էլ նրա առաջամասը նեղացնում, այլ տալիս են դրան վահանի նման կլոր ձև: Ամբողջ նավը լցնում են ծղոտով, բեռնում այն և թողնում հոսանքն ի վար: Նրանք մեծ մասամբ փոխադրում են գինի կարմիր կարասներով: Նավերը վարում են երկու լայնաբերան թիակներով կանգնած երկու մարդ. նրանցից մեկը թիակը քաշում է դեպի իրեն, մյուսը՝ հրում իրենից: Այդ նավերը պատրաստում են և՛ շատ մեծ, և՛ առավել փոքր: Դրանցից ամենամեծերն ունեն հինգ հազար տաղանդ տարողություն: Յուրաքանչյուր նավի մեջ կա մեկ կենդանի գրաստ, իսկ խոշորների մեջ՝ մի քանիսը: Նավելով Բաբելոն հասնելուց և բեռը վաճառելուց հետո, նրանք վաճառքի են հանում նաև նավի կմախքը և ամբողջ ծղոտը, իսկ կաշիները բարձում են գրաստների վրա և վերադառնում արմենների մոտ: Քանզի գետն ի վեր ոչ մի կերպ հնարավոր չէ նավել՝ գետի արագության պատճառով: Այդ է պատճառը, որ նրանք նավերը պատրաստում են ոչ թե փայտից, այլ կաշվից: Նրանք, գրաստները քշելով, ետ են դառնում արմենների մոտ, նույն ձևով պատրաստում են ուրիշ նավեր»³:

Տաղանդը, որպես չափուկչռի միավոր, տարբեր ժամանակներում և տարբեր ժողովուրդների մոտ ունեցել է զանազան կշռաչափ: Հերոդոտոսը, տվյալ դեպքում, կարող էր գործածել հունական (ատտիկյան) կամ բաբելոնյան տաղանդը: Մեկ հունական (ատտիկյան) տաղանդը հավասար է 26,2 կիլոգրամի⁴, որով հաշվելով՝ Հայաստանից Բաբելոն նավարկած ամենամեծ նավերի համար կստանանք 131 տոննա տարողություն (բաբելոնյան տաղանդը կշռում էր 40 կիլոգրամ, որով հաշվելով՝ կստանանք շատ ավելի մեծ թիվ՝ 200 տոննա տարողություն): Եթե անզամ խիստ չափազանցված է այս թիվը, վկայությունն, այնուամենայնիվ, խոսում է հոգուտ Եփրատով Հայաստանից մեծածավալ նավարկություն կատարելու փաստի⁵:

¹ Հերոդոտոս, I, 72, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 32:

² Հերոդոտոս, I, 180, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 74:

³ Հերոդոտոս, I, 192, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 79-80:

⁴ «Античные меры», см. Геродот, История в 9-и книгах, пер. и прим. Г. А. Стратановского, Л., 1972, с. 546.

⁵ Մեկ ուրիշ հետաքրքիր տեղեկություն է հաղորդում Դիոդորոս Սիկիլիացին. «Սեմիրամիսը (Շամիրամը) Հայկական լեռներից մի քար կտրեց, երկարությունը 130 ոտնաչափ, իսկ լայնքը և հաստությունը՝ քսան և հինգ. նա ջորիների և եզների բազմաթիվ լծերով (այդ քարը) իջեցրեց դեպի գետը և այնտեղից բարձեց լաստի վրա և դրանով հոսանքն ի վար բերելով մինչև Բաբելոնիա, այն կանգնեցրեց ամենաերևելի ճանապարհի կողքին, որպես զարմանալի տեսարան այնտեղից անցնողներին: Ոմանք այն իր ձևի պատճառով անվանում էին կոթող, որը և համարում են, այսպես կոչված, յոթ հրաշալիքներից մեկը» (Դիոդորոս Սիկիլիացի, Պատմական գրադարան (թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի), Ե., 1985, էջ 27):

Հայկական լեռնաշխարհից Եփրատով դեպի Միջագետք նավարկության մասին անտիկ հեղինակներից շատ ավելի վաղ տեղեկություններ են հաղորդում շումերական աղբյուրները: Դրանց համաձայն՝ Ք.ա. 28-27-րդ դարերում Արատտա երկրից Եփրատով Շումեր փոխադրվել են ապրանքներ և իրականացվել ռազմական արշավանք (Մովսիսյան Ա., Հայաստանը Քրիստոսից առաջ երրորդ հազարամյակում (ըստ գրավոր աղբյուրների), Ե., 2005, էջ 16-18, 58-59, և հղված գրականությունը):

Հերոդոտոսի չորրորդ տեղեկությունը Հայաստանի մասին վերաբերում է Աքեմենյան տերության քարտեզում մեր երկրի զբաղեցրած տեղին, որից իմանում ենք, որ մեր երկիրը մտել է տերության 13-րդ սատրապության կազմի մեջ¹:

Հերոդոտոսի` Հայաստանին ու հայերին վերաբերող հինգերորդ տեղեկությունը կարելի է համարել աշխարհի հնագույն քարտեզներից մեկի յուրօրինակ նկարագիր-բացատրագիրը: Միլեթի տիրան Արիստագորասը, ցույց տալով պղնձե տախտակին փորագրված երկրի ուրվագիծը, հերթով թվարկում է հարևանությամբ ապրող ժողովուրդներին, որոնք ապրում են մինչև Աքեմենյան մայրաքաղաք Սուսա ընկած տարածքում: *«Լյուդիացիներից հետո դեպի արևելք,- շարունակում է Արիստագորասն իր պատմելը,- բնակվում են փոյուզները, որոնք ինձ հայտնի բոլոր մարդկանցից առավել հարուստ են իրենց հոտերով և բարեբեր հողերով: Նրանց հաջորդում են կապադովկիացիները, որոնց մենք անվանում ենք սյուրիացիներ: Սրանց սահմանակից են կիլիկեցիները, որոնք տարածվում են մինչև այն ծովը, որտեղ գտնվում է Կիպրոս կղզին: Սրանք արքային տալիս են տարեկան հինգ հարյուր տաղանդ հարկ: Այստեղ կիլիկեցիներին հաջորդում են արմենները, որոնք նույնպես առատ հոտեր ունեն. արմեններից հետո, ահա այստեղ, բնակվում են մատիենները: Հաջորդը, ահա, Կիսսիա երկիրն է, որտեղ Քոասպես գետի վրա գտնվում է ահա Սուսա (քաղաքը), որտեղ ապրում է մեծ արքան և որտեղ գտնվում են նրա գանձերը: Եթե նվաճեք այդ քաղաքը, ապա դուք հարստությամբ կարող եք համարձակորեն մրցել Ջևսի հետ»²:*

Հերոդոտոսի` մեզ հետաքրքրող հաջորդ հաղորդումը ևս պատմաաշխարհագրական բնույթի է` հագեցած ավելի հանգամանալի տեղեկություններով: Այն վերաբերում է Աքեմենյան տերության Արքայական ճանապարհին, որի նկարագրության մեջ ևս Հայաստանը ներկայացված է Կիլիկիայի և Մատիենեի միջև. *«Կապադովկիա մտնելով ճանապարհը ձգվում է մինչև Կիլիկիայի սահմանը` քսանութ կայան` հարյուր չորս փարսախ: Այս սահմանում անհրաժեշտ է անցնել երկու դրունք և կողանցել երկու պահակային ամրություն: Դրանք անցնելուց հետո Կիլիկիայի միջով ճանապարհը ձգվում է երեք կայան` տասնհինգ և կես փարսախ: Կիլիկիայի և Արմենիայի սահմանը նավարկելի գետն է` անունը Եփրատ: Արմենիայում հիսունվեց ու կես փարսախ տարածության վրա կա տասնհինգ կայան` իջևանատներով, այնտեղ կա նաև պահակային ամրություն: Արմենիայից ճանապարհը մտնում է Մատիենե, որտեղ կա երեսունչորս կայան` հարյուր երեսունյոթ փարսախ տարածության վրա: Այս երկրի միջով հոսում են չորս նավարկելի գետեր, որոնք անհրաժեշտ է նավով անցնել: Այդ գետերից առաջինը Տիգրիսն է: Երկրորդը և երրորդը համանուն են` Ջաբատ, բայց նույն գետերը չեն և նույն վայրից չեն բխում, քանզի հիշյալ գետերից առաջինը բխում է Արմենիայից, իսկ երկրորդը` Մատիենեից: Չորրորդ գետը կոչվում է Գյունդես, որը Կյուրոսը բաժանել էր երեք հարյուր վաթսուն ջրանցքների»³:*

Հերոդոտոսի մեզ հասցրած յոթերորդ տեղեկությունը վերաբերում է Ք.ա. 480 թվականին, երբ Հունաստան արշավող աքեմենյան բանակի կազմում հիշատակվում են նաև հայերը⁴:

Հիշատակված յոթ վկայություններից կարելի է քաղել մի շարք պատմաաշխարհագրական տեղեկություններ, որոնք վերաբերում են Ք.ա. 5-րդ դ. Հայաստանին: Մասնավորապես`

1. Հալիս գետի ակունքները գտնվում են Հայաստանում,
2. Եփրատ գետը սկզբնավորվում է Հայաստանից,
3. Հայաստանը գտնվում է Ասորեստանից «վերև», այսինքն` հյուսիս,
4. Հայաստանը գտնվում էր Կիլիկիայի և Մատիենեի միջև,
5. Կիլիկիայի և Հայաստանի սահմանը կազմում էր Եփրատ գետը,
6. Մեծ (Վերին) Ջաբը սկզբնավորվում է Հայաստանից:

¹ Հերոդոտոս, III, 93, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 197:

² Հերոդոտոս, V, 49, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 305:

³ Հերոդոտոս, V, 52, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 307:

⁴ Հերոդոտոս, VII, 72-73, տե՛ս Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 409:

Եթե այս տեղեկությունները տեղադրենք քարտեզին, կստանանք Հայաստանի արևմտյան և հարավային սահմանների ընդհանուր ուրվագիծը Բ.ա. 5-րդ դարում:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր Հայաստանի հարավարևմտյան սահմանագիծը նշված ժամանակաշրջանում: Այս հարցը հաճախ է գրավել ուսումնասիրողներին, քանի որ Հայաստանի հարավ-արևմուտքը միջազգային անցուդարձին առնչվող ամենաբանուկ շրջանն էր, այդտեղով էր անցնում նաև ժամանակի գլխավոր միջազգային ճանապարհը, որն Աքեմենյան տերության մեջ ճանաչված էր իբրև «Արքայական»:

Հերոդոտոսի վերը բերված տեղեկության մեջ ասվում է, որ Արքայական ճանապարհը Հայաստան է մտնում Կիլիկիայից, Եփրատ գետի վրայով, և Հայաստանի տարածքով անցնում է հիսունվեց ու կես փարսախս, որտեղ կա տասնհինգ կայան՝ իջևանատներով և մեկ պահակային ամրոց, սակայն՝ ոչ մի անուն: Քանի որ չեն նշվում կայանների և ամրոցի անվանումները, քննարկման առարկա է դարձել Եփրատով անցման շրջանը: Առաջարկվել է երկու հնարավոր տարբերակ:

Առաջինի կողմնակիցները հավանական են համարում, որ Արքայական ճանապարհը Եփրատի հետ խաչվել է Մալաթիա-Խարբերդ շրջանում¹, ինչի պարագայում Կիլիկիայի սահմանները պետք է հասնեին մինչև Մալաթիայի շրջան: Ուսումնասիրողների երկրորդ խումբը, ելնելով Հերոդոտոսի հաղորդումից, ըստ որի Կիլիկիայի և Հայաստանի սահմանը «նավարկելի Եփրատ գետն» էր, այդ սահմանագիծն է համարում Եփրատի արևմտյան կեռմանը, իսկ ճանապարհի և գետի խաչման վայրը՝ Ջևգմայի գետանցի շրջանը²:

Հարկավոր է նշել, սակայն, որ Հերոդոտոսի վկայության մեջ «նավարկելի գետ» որակումը վերաբերում է Եփրատ գետին ընդհանրապես և ոչ թե միայն Կիլիկիա-Հայաստան սահմանագծին: Չմոռանանք, որ նույն վկայության մեջ, ընդամենը մի քանի տողներքև Հերոդոտոսը նույնպիսի բնորոշում է տալիս նաև Տիգրիս, Մեծ Ջաբ, Փոքր Ջաբ և Դիալա (Գյունդես) գետերին: Այսինքն՝ Հերոդոտոսի այս հաղորդումը թույլ է տալիս միայն արձանագրել Եփրատն իբրև սահմանային գետ Կիլիկիայի և Հայաստանի միջև, սակայն՝ ոչ ավելին: Իսկ թե Եփրատի ո՞ր գետանցով է Արքայական ճանապարհը մուտք գործել Հայաստան՝ Ջևգմայով, թե ավելի հյուսիս՝ Մալաթիայի շրջանով, հարցը մնում է չլուծված:

Նշենք, որ կա նաև այս երկու հնարավորությունները համադրող մոտեցում: Ըստ այդմ՝ Աքեմենյան տերության գլխավոր ճանապարհը, որ ձգվում էր Սուգայից մինչև Սարդես, Արբելայի շրջանից դեպի արևմուտք ունեցել է երկու հիմնական ճյուղավորում, որոնցից հյուսիսայինը անցել է Տիգրիսի հոսանքին զուգահեռ և Մալաթիայի շրջանով մտել Կապադովկիա, իսկ երկրորդը՝ հարավայինը, Ջևգմայի գետանցով մուտք է գործել Կիլիկիա³:

Փաստորեն, Արքայական ճանապարհի հայաստանյան հատվածի տեղորոշումը, որ վերջնականորեն պարզված չէ, չի տալիս նաև Հայաստանի հարավարևմտյան սահմանագծի պարզաբանման հնարավորություն:

Ահա այստեղ է, որ խնդրի լուծմանն օգնության են գալիս Հերոդոտոսի վկայությունը Հայաստանից Բաբելոն նավարկության մասին և քննարկվող տարածքների ֆիզիկաաշխարհագրական բնութագիրը:

Պատմահայրը հստակ նշում է, որ ահռելի (հինգ հազար տաղանդ) տարողությամբ այդ նավերը պատրաստում և նավարկությունը սկսում էին Հայաստանից, ուր էլ վերա-

¹ Տե՛ս, օրինակ, Olmsted A. T., History of the Persian Empire, Chicago-London, 1948, p. 300; Մանանդյան Հ., Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Երկեր, հ. Ա, Ե., 1977, էջ 63-64 և այլն:

² Տե՛ս, օրինակ, Սարգսյան Գ. Խ., Պատմահայր Հերոդոտոսը, Հերոդոտոս, Պատմություն, էջ 570-573; Հարությունյան Բ. Հ., Պարսից Աքեմենյան տերությունը և Հայաստանը (քարտեզ), «Հայաստանի պատմության ատլաս», մաս Ա, Ե., 2004, էջ 17; Խորիկյան Հ. Գ., Սատրապական Հայաստանի արևմտյան և հարավային սահմանները մ.թ.ա. VI-IV դարերում, Պատմաբանասիրական հանդես, 2005, թիվ 3, էջ 178-179; Խորիկյան Հ. Գ., Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում, Ե., 2014, էջ 29-30 և այլն:

³ Տե՛ս, օրինակ, Briant P., From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire (tr. by Petter T. Daniels), Winona Lake, 2002, էջ 366, քարտեզ 2:

դառնում էին առևտրականները Բաբելոնում իրենց գործն ավարտելուց հետո: Այսինքն՝ Ք.ա. 5-րդ դ. կեսերին Հայաստանի սահմանը հարավ-արևմուտքում պետք է ընդգրկեր Եփրատի *նավարկելի շրջանը*:

Հայտնի է, որ Եփրատը Հայկական Տավրոսի լեռների անցման հատվածում առաջացնում է բազմաթիվ գառիվեր կիրճեր, շուրջ երեք հարյուր ջրվեժներ ու քարվազներ, որոնք անհնար են դարձնում նավարկությունն այդ շրջանում¹: Եփրատը նավարկելի է դառնում միայն Հայկական Տավրոսի շրջանից դուրս գալուց հետո՝ Կոնմագենեի ապագա մայրաքաղաք Սամոսատից հարավ: Հետևաբար, կարող ենք արձանագրել, որ նշված ժամանակաշրջանում Հայաստանի հարավարևմտյան սահմանագիծը պետք է ընկած լիներ Սամոսատից հարավ, այսինքն՝ ընդգրկեր Կոնմագենեն ամբողջությամբ, եթե ոչ ավելի հարավ ընկած տարածքները Եփրատի հովտում:

Այսպիսով, Հայաստանի պատմական աշխարհագրության մասին Հերոդոտոսի աշխատությունից ստացվող վերոնշյալ վեց հիմնական տեղեկություններին պետք է հավելել նաև յոթերորդը: Այն է՝ Եփրատը նավարկելի է Հայաստանի տարածքում, ինչը նշանակում է, որ Հայաստանի հարավարևմտյան սահմանը Ք.ա. 5-րդ դարում ընդգրկել է Կոնմագենեի տարածքն ամբողջությամբ, հնարավոր է՝ նաև ավելի հարավ ու արևելք ընկած որոշ շրջաններ:

Артак Мовсисян, ЮГО-ЗАПАДНАЯ ГРАНИЦА АРМЕНИИ СОГЛАСНО СВЕДЕНИЯМ ГЕРОДОТА. Среди данных Геродота про армян и Армению особенно важно свидетельство о речной торговле из Армении в Вавилон по Евфрату. Это свидетельство важно также с точки зрения исторической географии. Дело в том, что в районе Армянского Тавра Евфрат имеет около 300 водопадов. Следовательно, юго-западная граница Армении в V веке до р. Хр. находилась южнее Армянского Тавра, включая также территорию будущего Коммагенского царства.

Ключевые слова: Геродот, История Армении, V век до р. Хр., Вавилон, Евфрат, Ахеменидская держава.

Artak Movsisyan, THE SOUTH-WESTERN BOUNDARY OF ARMENIA ACCORDING TO THE INFORMATION OF HERODOTUS. Among the data of Herodotus about the Armenians and Armenia the evidence of the river trade from Armenia to Babylon through the Euphrates River is especially important. This evidence is also important from the point of view of historical geography. The fact is that in the area of the Armenian Taurus Euphrates have about 300 waterfalls. Consequently, the south-western border of Armenia in the V century BC was located to the south of the Armenian Taurus, including also the territory of the future Kingdom of Commagene.

Key words: Herodotus, History of Armenia, V century B.C., Babylon, Euphrates, Achaemenid Empire.

¹ Հակոբյան Թ., Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Ե., 1984, էջ 39-41; Գաբրիելյան Հ. Կ., Հայկական լեռնաշխարհ, Ե., 2000, էջ 195-196; Շիրինյան Գ. Թ., Հայկական լեռնաշխարհ, Ե., 2008, էջ 121-122, նկ. 23: